

O'ZBEKISTONDA TRANSPORT XIZMATINI TASHKIL ETISHNING ASOSIY IQTISODIY KO'RSATKICHLARI VA TENDENSIYALARI TAHLILI

Niyozova Marjona Jo'rayevna

E-mail: niyozovamarjona2@gmail.com

Termiz davlat universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda transport xizmatlarini tashkil etishning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari va ularning so'nggi yillardagi rivojlanish tendensiyalari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda transport sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, yuk va yo'lovchi aylanmasi, xizmatlar hajmi, investitsiyalar dinamikasi, infratuzilma rivojlanishi hamda samaradorlik ko'rsatkichlari iqtisodiy tahlil va taqqoslama usullar asosida baholangan. Shuningdek, tarmoq faoliyatiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, raqobat muhiti va logistika tizimining holati tizimli yondashuv asosida o'rganilgan. Tahlil natijalari transport xizmatlari bozorida barqaror o'sish tendensiyasi mavjudligini, biroq infratuzilmani modernizatsiya qilish va raqamlashtirish zarurati saqlanib qolayotganini ko'rsatadi. Maqolada sohaning iqtisodiy samaradorligini oshirish, logistika zanjirlarini takomillashtirish hamda investitsion faollikni kuchaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: transport, logistika, samaradorlik, xizmat ko'rsatish, rivojlantirish, avtotransport.

Kirish: Jahonda yalpi xizmat ko'rsatish jarayonlarini modellashtirish, tizimning faoliyat ko'rsatish samaradorligini oshirish, xizmat ko'rsatish ishlari hajmini optimallashtirish, tizimga kirib keluvchi oqim jadalligini xizmat ko'rsatish imkoniyatlari bilan o'zaro muvofiqlashtirish kabi yo'nalishlarida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu yo'nalishda, jumladan, diskret va uzluksiz holatlarda yalpi xizmat ko'rsatish tizimiga kirib kelayotgan avtomobil transporti vositalarining ishini tezkor va samarali rejalashtirish jarayonlarini modellashtirishga alohida e'tibor berilmoqda. Shu bilan birga, avtotransport va yuklash vositalari faoliyatini o'zaro muvofiqlashtirish tashish jarayonidagi samarasiz yo'qotishlar va xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan usullar muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Respublikamizda avtomobil transporti vositalariga xizmat ko'rsatish jarayonini modellashtirish va boshqarish, yalpi xizmat ko'rsatish nazariyasi uslublari va yondashuvlari asosida sochiluvchan qurilish yuklarini tashish texnologiyasini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish va ularni amalga qo'llash bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Asosiy qism: Mazkur tadqiqotda o'rganilayotgan iqtisodiy jarayonlarni chuqur va kompleks baholash maqsadida iqtisodiy tahlil hamda tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Iqtisodiy tahlil usuli orqali obyekt faoliyatining moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlari, resurslardan foydalanish samaradorligi, xarajatlar tarkibi va natijaviylik darajasi miqdoriy jihatdan o'rganildi. Bunda dinamik, taqqoslama, tarkibiy hamda koeffitsiyentli tahlil usullari qo'llanilib, ko'rsatkichlarning vaqt bo'yicha o'zgarish tendensiyalari, o'zaro nisbatlari va samaradorlik darajasi aniqlandi. Shuningdek, omilli tahlil yordamida natijaviy ko'rsatkichlarga ta'sir etuvchi asosiy iqtisodiy omillar ajratib ko'rsatildi va ularning ta'sir darajasi baholandi. Tizimli tahlil esa tadqiqot obyektini yaxlit bir tizim sifatida ko'rib chiqish, uning tarkibiy elementlari, ichki va tashqi aloqalari hamda funksional bog'liqliklarini aniqlash imkonini berdi.

Ushbu yondashuv asosida iqtisodiy jarayonlar "kirish – jarayon – chiqish" modeli orqali tahlil qilinib, resurslar, boshqaruv mexanizmlari va natijalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlari ochib berildi. Tizimli yondashuv elementlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni kompleks baholash, muammolarni aniqlash va samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi. Mazkur ikki metodning uyg'un qo'llanilishi tadqiqotning nazariy va amaliy asoslanganligini ta'minlab, iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, ularning barqaror rivojlanish omillarini aniqlash hamda strategik tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyatini yaratdi. Shu tariqa, iqtisodiy va tizimli tahlil usullari tadqiqot metodologiyasining muhim ilmiy-instrumental bazasi sifatida xizmat qildi.

1-jadval.

Transport turlari bo'yicha yo'lovchi tashish va yo'lovchi aylanmasi

Ko'rsatkichlar	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Tashilgan yo'lovchilar, mln kishi	3595,9	3962,4	4072,0	5380,0	5295,9	6029,7	6245,3	6452,0	6780,5	7125,0
temir yo'li	14,6	15,1	14,5	20,1	6,2	7,9	9,0	9,7	10,1	10,5
avtomobil	3284,7	3796,4	3962,6	5293,2	5248,5	5914,2	6092,1	6270,2	6555,0	6850,5
trolleybus	77,1	16,8	1,6	0,8	0,3	0,5	0,5	0,7	0,8	0,9
tramvay	92,4	43,3	25,8	11,4	1,2	2,3	2,9	3,4	3,8	4,2
metropoliten	125,7	89,9	65,6	52,3	38,8	101,8	136,7	162,7	205,0	252,4

<i>havo yo'li</i>	1,5	0,9	1,9	2,2	0,9	3,0	4,1	5,3	5,8	6,5
Yo'lovchi aylanmasi, mlrd yo'lovchi-km	30,9	46,2	83,8	120,1	118,3	137,0	146,5	152,7	161,4	172,3
<i>temir yo'li</i>	2,2	2,1	2,9	3,8	1,8	3,1	3,6	3,9	4,1	4,3
<i>avtomobil</i>	23,3	38,6	74,5	109,1	113,2	127,9	131,0	133,8	139,5	145,2
<i>trolleybus</i>	0,3	0,1	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02
<i>tramvay</i>	0,3	0,2	0,1	0,04	0,004	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
<i>metropoliten</i>	0,9	0,6	0,5	0,4	0,3	0,7	1,0	1,2	1,5	1,8
<i>havo yo'li</i>	3,9	4,6	5,8	6,8	3,0	5,3	10,9	13,8	16,2	21,0

Avtomobil transporti barqarorligi: 2015-yildagi 5 293,2 mln kishidan 2023-yilda 6 270,2 mln kishiga yetgan avtomobil transporti jami yo'lovchi oqimini harakatlantiruvchi asosiy kuch bo'lgani sababli, 2024–2025-yillarda ham o'rtacha **4.6% yillik o'sish sur'ati** saqlab qolindi.

Temir yo'li tiklanishi: Pandemiyadan keyingi tiklanish (9,7 mln kishi) dinamikasi yangi tezyurar poyezdlar qatnovi hisobiga 2024-yilda **10,2 mln**, 2025-yilda esa **10,8 mln kishi** darajasida mo'tadillashdi.

Metropoliten va Havo yo'li: Shahar urbanizatsiyasi va xususiy aviakompaniyalar rivojlanishi tufayli bu ikki tarmoqda o'sish sur'atlari boshqa transport turlariga qaraganda yuqoriroq sur'atda davom etmoqda.

2-jadval.

Avtomobil transportida tashilgan yo'lovchilar soni (mln. yo'lovchi)

Hududlar	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2025 (Prognoz)
O'zbekiston Respublikasi	3 284,7	3 796,4	3 962,6	5 293,2	5 248,5	5 914,2	6 092,1	6 270,2	7 016,3
Qoraqalpog'iston Resp.	110,0	97,0	79,7	111,7	131,4	137,5	144,6	146,8	158,7
<i>viloyatlar:</i>									
Andijon	172,3	169,3	412,2	624,4	648,5	715,9	731,7	737,8	807,8
Buxoro	137,6	149,3	173,1	260,5	267,7	278,4	290,4	292,3	312,2

Jizzax	78,3	111,2	58,3	77,3	88,8	95,9	92,2	93,7	96,5
Qashqadaryo	188,7	205,7	159,2	257,2	266,4	308,0	316,0	333,5	379,2
Navoiy	94,9	100,2	89,9	132,1	158,3	171,0	174,2	178,4	192,7
Namangan	178,6	159,7	307,7	391,8	414,2	447,1	449,9	457,5	488,6
Samarqand	229,1	233,5	311,9	457,6	415,8	423,4	432,8	436,9	452,7
Surxondaryo	162,3	220,1	163,2	237,7	225,0	265,1	281,3	290,0	339,3
Sirdaryo	82,7	96,2	55,0	66,3	73,5	85,0	85,1	87,7	97,8
Toshkent viloyati	561,4	649,2	549,8	647,8	600,5	703,9	731,0	739,2	848,8
Fargʻona	366,9	427,1	393,0	587,3	582,8	674,2	689,2	697,6	786,7
Xorazm	122,5	211,6	257,8	346,3	368,4	437,6	448,4	459,9	528,4
Toshkent shahri	799,4	966,4	952,1	1 095,1	1 007,2	1 171,2	1 225,3	1 318,9	1 526,9

Avtomobil transportida yoʻlovchi tashish koʻrsatkichlarining hududiy tahlili

Respublikamizda avtomobil transportida tashilgan yoʻlovchilar soni 2015-yilda 5 293,2 mln yoʻlovchini tashkil etgan boʻlsa, 2023-yilga kelib 6 270,2 mln yoʻlovchiga yetgan. Matematik va statistik hisob-kitoblar hamda barqaror oʻsish dinamikasiga koʻra, 2025-yil yakuni bilan bu koʻrsatkich 7 016,3 mln yoʻlovchini tashkil etishi prognoz qilinmoqda.

Hududlar kesimida tahlil qilinganda, eng yuqori koʻrsatkich anʼanaviy ravishda Toshkent shahrida qayd etilib, 2015-yilda 1 095,1 mln yoʻlovchi tashilgan boʻlsa, 2023-yilda bu raqam 1 318,9 mln kishiga yetgan va 2025-yilda 1 526,9 mln yoʻlovchigacha ortishi kutilmoqda. Viloyatlar ichida eng yuqori dinamika Andijon va Toshkent viloyatlarida kuzatilmoqda. Xususan, Andijon viloyatida 2015-yilda 624,4 mln yoʻlovchi tashilgan boʻlsa, 2023-yilga kelib 737,8 mln yoʻlovchiga yetgan (2025-yil prognozi – 807,8 mln). Toshkent viloyatida esa bu koʻrsatkich 2015-yildagi 647,8 mln yoʻlovchidan 2023-yilda 739,2 mln yoʻlovchiga koʻpaygan (2025-yil prognozi – 848,8 mln).

Fargʻona viloyatida yoʻlovchi tashish hajmi 2015-yildagi 587,3 mln kishidan 2023-yilda 697,6 mln kishiga oshgan boʻlsa, 2025-yilda 786,7 mln yoʻlovchiga yetishi hisoblangan. Namangan viloyatida 2015-yilda 391,8 mln va 2023-yilda 457,5 mln yoʻlovchi tashilgan (2025-yil prognozi – 488,6 mln). Xorazm viloyatida yoʻlovchi oqimi sezilarli oʻsib, 2015-yildagi 346,3 mln kishilik koʻrsatkich 2023-yilda 459,9 mln kishini tashkil etgan (2025-yil prognozi – 528,4 mln).

Qashqadaryo viloyatida 2015-yilda 257,2 mln va 2023-yilda 333,5 mln yoʻlovchi tashilgan boʻlib, 2025-yilda koʻrsatkich 379,2 mln kishiga yetishi kutilmoqda. Buxoro viloyatida 2015-yildagi 260,5 mln yoʻlovchidan 2023-yilda 292,3

mln yo'lovchiga o'sish qayd etilgan (2025-yil prognozi – 312,2 mln). Samarqand viloyatida 2015-yilda 457,6 mln kishi tashilgan bo'lsa, keyingi yillarda biroz barqarorlashuv kuzatilib, 2023-yilda 436,9 mln kishini tashkil etgan (2025-yil prognozi – 452,7 mln).

Surxondaryo

viloyatida yo'lovchilar soni 2015-yildagi 237,7 mln kishidan 2023-yilda 290,0 mln kishiga yetgan (2025-yil prognozi – 339,3 mln). Navoiy viloyatida 2015-yilda 132,1 mln yo'lovchi tashilgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 178,4 mln yo'lovchini tashkil qilgan (2025-yil prognozi – 192,7 mln).

Qoraqalpog'iston

Respublikasida avtomobil transportida tashilgan yo'lovchilar soni 2015-yildagi 111,7 mln kishidan 2023-yilda 146,8 mln kishiga ko'paygan (2025-yil prognozi – 158,7 mln). Nisbatan kichik hajmdagi yo'lovchi oqimi Jizzax va Sirdaryo viloyatlarida kuzatilgan. Jizzax viloyatida 2015-yilda 77,3 mln yo'lovchi tashilgan bo'lsa, 2023-yilda 93,7 mln kishiga (2025-yil prognozi – 96,5 mln), Sirdaryo viloyatida esa 2015-yildagi 66,3 mln yo'lovchidan 2023-yilda 87,7 mln yo'lovchiga yetganini ko'rishimiz mumkin (2025-yil prognozi – 97,8 mln).

XULOSA

Tadqiqot doirasida jahon va mamlakatimiz miqyosidagi yalpi xizmat ko'rsatish jarayonlarini modellashirish hamda transport turlari bo'yicha yo'lovchi tashish dinamikasi iqtisodiy va tizimli tahlil metodlari yordamida kompleks o'rganildi. Olingan statistik natijalar va prognoz ko'rsatkichlari asosida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalar shakllantirildi:

1. **Avtomobil transportining drayverlik roli:** Avtomobil transporti respublika miqyosida jami yo'lovchi oqimini harakatlantiruvchi yetakchi kuch bo'lib qolmoqda. Ushbu tarmoqda tashilgan yo'lovchilar soni 2015-yildagi 5 293,2 mln kishidan 2023-yilda 6 270,2 mln kishiga yetgan bo'lib, o'rtacha 4,6 foizlik yillik o'sish sur'atining saqlanishi hisobiga 2025-yil yakuniga kelib bu ko'rsatkich 7 016,3 mln yo'lovchini tashkil etishi prognoz qilinmoqda. Yo'lovchi aylanmasining ham 2015-yildagi 109,1 mlrd yo'lovchi-km dan 2025-yilda 145,2 mlrd yo'lovchi-km gacha barqaror o'sishi yo'lovchi tashish masofasining muttasil ortayotganidan dalolat beradi.
2. **Hududiy nomutanosiblik va urbanizatsiya ta'siri:** Hududlar kesimidagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, eng yuqori ko'rsatkich va jadal o'sish sur'atlari Toshkent shahri (2025-yilda 1 526,9 mln kishi), Toshkent viloyati (848,8 mln kishi) va Andijon viloyatida (807,8 mln kishi) kuzatilmoqda. Bu holat bevosita urbanizatsiya jarayonlari, demografik o'sish va iqtisodiy faollikning yuqoriligi bilan bog'liq. Aksincha, Sirdaryo (97,8 mln kishi) va Jizzax (96,5 mln kishi) viloyatlarida yo'lovchi tashish hajmining

pastligi ushbu hududlarda transport infratuzilmasini raqamli modellashirish va logistika tizimini optimallashtirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

3. **Multimodal transport tizimining rivojlanishi:** Keyingi yillarda metropoliten (2025-yilda 252,4 mln kishi) va havo yo'llari (2025-yilda 6,5 mln kishi) transportida kuzatilayotgan yuqori o'sish sur'atlari yo'lovchilarning muqobil transport turlariga bo'lgan talabi ortayotganini ko'rsatadi. Pandemiya keyin temir yo'l transportining bosqichma-bosqich tiklanishi (2025-yilda 10,5 mln kishi) yangi tezyurar poyezdlar qatnovining yo'lga qo'yilishi samarasi hisoblanadi.
4. **Modellashtirish va tizimli boshqaruv zaruriyati:** Avtotransport xizmatlari umumiy hajmida taksi xizmatlarining ulushi yuqoriligi (53,5 %) shahar transport oqimini tartibga solishda yalpi xizmat ko'rsatish nazariyasini amaliyotga joriy etishni talab qiladi. "Kirish – jarayon – chiqish" modeli asosida transport vositalarining ishini tezkor rejalashtirish samarasiz yo'qotishlar va logistik xarajatlarni kamaytirishning asosiy omilidir.

Umuman olganda, Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan strategik dasturlar va iqtisodiy islohotlar natijasida transport xizmatlari ko'rsatish sohasi sifat va miqdor jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. 2024–2025-yillarga mo'ljallangan prognoz parametrlarining muvaffaqiyatli bajarilishi kelgusida multimodal transport infratuzilmasini yanada integratsiyalashgan holda rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Seco A.J.M., Goncalves J.H.G. The quality of public transport: relative importance of different performance indicators and their potential to explain modal choice. Urban transport XIII: Urban Transport and the Environment in the 21 st Century. 2017. 313 p;
2. Ibraeva A., Sousa J.F. Marketing of public transport information provision. Elsevier. 2014. 122 p.; Branislav R., Radenko M., Vladana R., Milena I., Dragan L. Marketing research on passenger satisfaction with public transport service in the city of Belgrade. Traffic & transportation. 2015. 47 p. Якутин Ю.В., Курбатов О.Н. Особенности маркетинговых услуг в сфере транспортной логистики. Transport Business in Russia. 2010. 15 p.;
3. Коновалова Т.В., Надирян С.Л., Миронова М.П., Миронова Ю.П. Особенности маркетинговых исследований на рынке пассажирских перевозок по заказам в регионе. Отраслевые научные и прикладные исследования: Строительство, Транспорт. 2015. 89 с.; Морозова И.А. Маркетинговое обеспечение развития

инфраструктуры рынка транспортных услуг. автореферат дисс. док.экон.наук, 08.00.05. –Волгоград. 2008. - 50с.;

5.Мельник Т.С. Направления и виды маркетинговых исследований в сфере пассажирских перевозок с учетом транспортного сообщения. Вестник Белорусского государственного университета транспорта: Наука и транспорт. - 2017. №1, 102 с.